

KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARININ KUŞADASI YEREL TARİHİNE KATKISI

Mahmut Ökçesiz¹

Özet

Kuşadası ilçesinin tek tarihi mezarlığı olan Adalizade Mezarlığında bulunan yaklaşık 500 adet Osmanlı Mezar Taşları genel olarak iki çeşittir. Erkek mezar taşlarındaki serpuşlar(başlıklar), giriş cümleleri, kitabe metinleri, dua ve tarih bölümleri, kadın mezar taşlarında ise şekiller, semboller ve dönemlerine ait süslemeler ile incelenmesi gereken taş kütüphanelerdir. 1700-1933 tarihleri arasındaki bu taş kütüphanelerde Kuşadası Yerel Tarihinin bir bölümünü aydınlatacak ve Kuşadası yerel Türk dönemi tarihinin yazılmasında önemli bir kaynak olarak kullanılacak çok ilginç ve önemli bilgiler bulunmaktadır. Kuşadası Adalizade mezarlığında bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları üzerinde yaptığımız çalışmalarda Kuşadası kent tarihinin 18.yy ortası-20 yy başı arasındaki dönemi hakkında önemli bilgiler ve bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmamızın özgün ve şimdiye kadar bu alanda hiç çalışılmamış bir konu olduğunu biliyoruz. Tebliğimizde Kuşadası Adalizade Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarından elde ettiğimiz bilgileri ve bulguları paylaşacağız. Kuşadası Türk-İslam dönemi tarihi ile ilgili tespitlerimizi özetleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler : Kuşadası, Adalizade, Osmanlı dönemi, mezar taşları, kitabeler, semboller, serpuşlar,

Kuşadası Adalizade Mezarlığı² Kuşadası Adalizade Mezarlığı ilçenin tek tarihi mezarlığıdır. Kuşadası'nda 18. yy da yaşamış Osmanlı din alimlerinden “ Adavi³ “ lakabıyla tanınan Mustafa bin Hamza'nın türbesi etrafında oluşan bu mezarlığın zengin bir tarihi geçmişi vardır. Tarihimizde 93 harbi ve Mora isyanı diye bilinen savaşlardan sonra Kuşadası'na yerleştirilen çok sayıda Balkan muhacirleri de bu mezarlıkta medfundur. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Kuşadası imar hareketlerine sahne olmuş ve 1930 lu yıllardan itibaren ilçenin önemli tarihi mezarlıkları yeni yerleşimlere yer açmak için ortadan kaldırılmıştır. Kuşadası'nda bugün barlar sokağı olarak tanınan Askerlik şubesinin arka bölümü, Hacı İbrahim Cami önünden geçen Aslanlar caddesi ve Kuşadası Tariş zeytinyağı ve sabun fabrikasının olduğu bölgeler eski Türk-İslam cemaatinin mezarlık alanlarıydı. Diğer önemli Türk-İslam mezarlıklarından ikisi de bugünkü su kemerinin olduğu Urgancı⁴ ve Kese

¹ Mahmut Ökçesiz, yerel tarih araştırmacısı-Kuşadası. (mahmutokcesiz@hotmail.com)

² Mahmut Ökçesiz, *Kuşadası Adalizade Osmanlı Mezar Taşları*, İstanbul 2013, sayfa 38

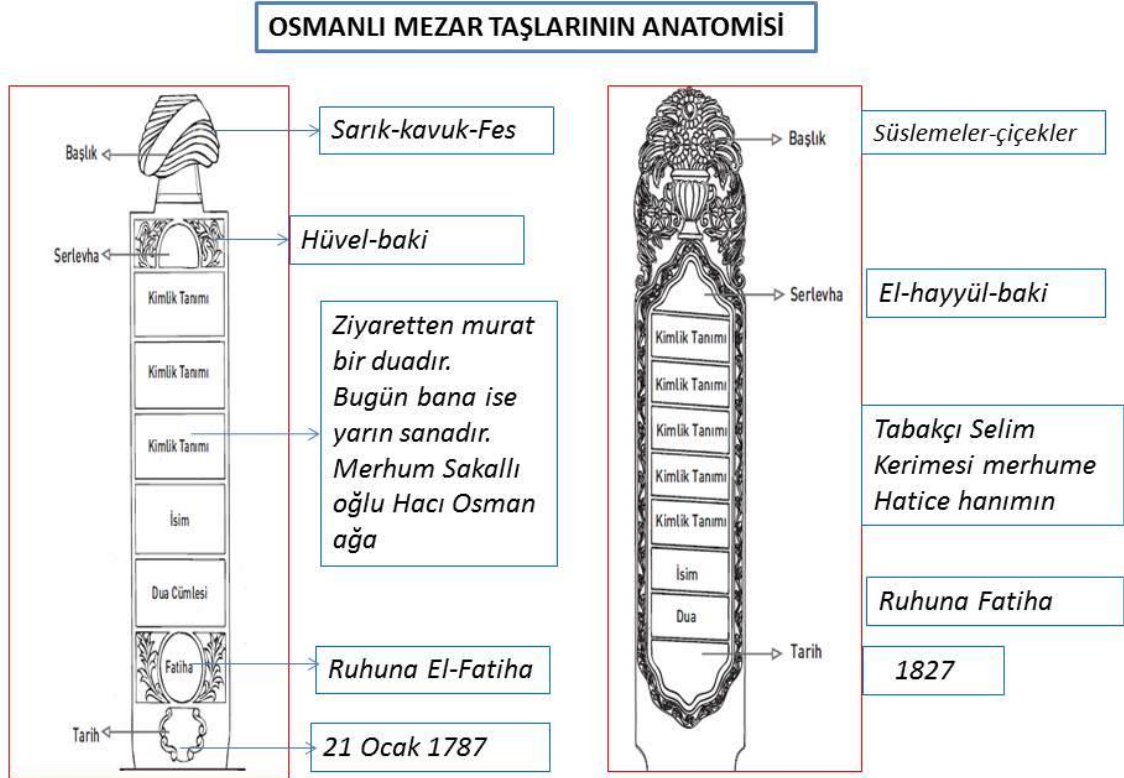
³ Yrd. Doç. Dr. Sebati Gökhan Işık, *Adalizade Mustafa Bin Hamza*, Kuşadası Yerel Tarih Dergisi 2011, Kasım ve Aralık sayıları, sayfalar 17-18

⁴ Mustafa Kenan Özkan, *Kuşadası Kitabeleri, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2000*, sayfa 170

Dağı mevkiindeki Atatürk heykelinin alt bölümden başlayan “ Cevraki Bektaşî “ mezarlığı idi. Bir zamanlar yaklaşık 4000-5000 kadar olan tarihi Osmanlı dönemi mezar taşları sayısı 1965lerden itibaren Kuşadası'nın turizm kenti olması ve yoğun göç alması nedeniyle ortadan kaldırılmışlar, liman inşaatında dolgu maddesi, kanal yapımında ve yol çalışmalarında kenar taşı olarak kullanılmışlardır. 1989 yılında başlayan yol çalışmaları sırasında dönemin belediye başkanı rahmetli Lütfü Suyolcu çeşitli yerlerde dağınık halde bulunan Osmanlı dönemine ait bu tarihi mezar taşlarını Adalızade mezarlığına getirtmiş ve mezarlığın ortasından geçen yolun her iki tarafında diktirmiştir. Bildirimizin konusu olan bu mezar taşlarından kitabe metinleri okunabilir, üzerlerindeki sembolleri ve şekilleri görünür durumda olan 80 tanesi detaylıca incelenmiş ve tebliğimizde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Osmanlı Mezar Taşlarının Anatomisi : Yapı olarak mezar taşları birbirlerine benzer özelliklere sahiptir. Ana farklılık kadın ve erkek mezar taşlarında görülür. Erkek mezar taşlarında mevtanın statüsüne göre bir serpuş (başlık) bulunmasına karşılık, kadın mezar taşlarında çoğunlukla kadın zarafetini yansıtan çiçek motifleri başlık olarak yer alır.⁵ Osmanlı mezar taşları kadın ve erkek mezar taşları olarak iki çeşittir ve taşlar beş ana bölüme ayrılır.

1. Başlık
2. Ser levha
3. Kimlik tanımı
4. Dua
5. Tarih

⁵ Doç. Dr. Süleyman Berk , *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2016, 2.Baskı Cilt 1, sayfa 28

Şüphesiz bu tasnif ana başlıkları itibariyle yapılmıştır. Bu bölümler çoğu zaman yer değiştirebildiği gibi, birbirinin içine geçmiş olarakta yer alabilmektedir. ⁶ Yine bazı taşlarda bu bölümlerin bir veya ikisi yoktur.

1. Başlık:

Erkek mezar taşlarında **Sarık**, **Kavuk** ve **Fes** olarak üç ana grupta toplanan başlıklar aynı zamanda mevtanın yani mezarda yatan kişinin yaşarken ait olduğu tarikatı veya mesleği hakkında çok önemli bilgiler verir. Serpuş adı verilen bu başlıklardan mevtanın hangi tarikatın müntesibi, örneğin Mevlevi, Bektaşî, Melami, vs. olduğu kolayca anlaşılacağı gibi, yine serpuşu incelendiğinde yeniçeri, kadı, esnaf, din adamı, vs. mesleğini de kolayca anlamak mümkündür. ⁷

2. Serlevha :

Mezar taşlarındaki yazılı metinlerin bulunduğu ve kitabe adı verilen giriş bölümüdür. Hüvelbaki = Sonsuz olan Allah (c.c.) ifadesi mezar taşlarında en çok görülen giriş cümlesidir. Mevlevî ve Bektaşî ser levhaları ise Hu ile başlar bu da cenab-ı hakkı en kısa ve veciz şekilde anma şeklidir. Güzel Türkçemizde “Hay’dan gelen Hu ’ya gider “ vecizesi ise “ Allah’tan geldik ve Allah’a gideceğiz “ demektir

3. Kimlik tanımı :

Bu bölümde mevtanın kimlik bilgileri, yaşarken hangi sülaleye mensup olduğu, taşıdığı unvanlar, ölüm nedeni, kadın ise kimin hanımı veya kızı olduğu belirtilir. Bu ifadeler bazı mezar taşlarında çok kısa olduğu gibi son derece uzun cümleleri de kapsayabilir. Türk-İslam Edebiyatının en güzel örneklerinin son derece edebi dille ifade edildiği mezar taşları kitabeleri Osmanlı’nın estetiğe önem verdiği kadar edebi sanatlarla da yakından ilgilendiğinin bir göstergesidir. Erkek ve kadın taşlarında mutlaka bir isim yer alır.

4. Dua :

Dünya hayatı sona erip, ebedi aleme göçen bir insanın hesaba çekileceği haşre kadar ziyaretçilerden isteyeceği tek şey dua ’dır. Osmanlı mezar taşlarının yol kenarına dikilmelerinin ve şehir içinde olmalarının en önemli nedeni çok dua alabilme isteğidir. Bu istek aynı zamanda ziyaretçiye ölümü hatırlatmak ve bir gün sıranın kendisine geleceğini söylemektir. Osmanlı mezarlıklarında en çok görülen dua cümlesi , “ Ziyaretten murat dua ’dır, bugün bana ise yarın sana ’dır.” Öleni hayırla anmak üzere erkekler için “merhum ve mağfur “ , kadınlar içinde “ merhume ve mağfure “ kelimelerinden sonra “ El-Fatiha “ ile dua istenir.

5. Tarih :

Kitabenin en sonunda ise mevtanın ölüm tarihi düşülür. Sadece yıl olarak verildiği gibi gün, ay, yıl birlikte de verilebilir. Hicri takvimin kullanıldığı bu bölüm kitabenin sona erdiğini gösterir. Tarih bazen ser levhanın altına da yazılabilir. Mezar taşlarında birde **ebced hesabı** ile tarih düşürme diye bilinen ve gerçekten bir zeka ürünü olan bir sanat vardır. Genellikle önemli şahsiyetlerin kitabelerinde görülür ve şairler tarafından yazılmış şiir içine gizlenmiştir. Şiirin bir mısrasın da yer alan satırdaki her harfin bir sayı değeri vardır ve bu sayılar toplandığında ölüm tarihi karşımıza çıkar. Bu usul çeşme, cami, imaret kitabelerinde ve kitap baskılarında da kullanılmıştır.

⁶ A.g.e. sayfa 30

⁷ Mahmut Ökçesiz, *Kuşadası Adalızade mezar taşlarının anatomisi*, Yerel Tarih Dergisi , Kuşadası 2015

Adalızade Mezarlığındaki Osmanlı Dönemi mezar taşlarından seçilmiş örnekler

Erkek Mezar Taşı Örnek 1 :

Merhum ve Mağfur

Çuhadar el-hac Mehmet

Ağa ruhu için

El Fatiha 11 Zilkade

Sene 1161 (2 Kasım 1748)

Adalızade Mezarlığının ana giriş kapısının hemen sağ tarafındaki bölümde bulunan bu mezar taşı mezarlıktaki en eski tarihli şahidelerden biridir. Bazı kaynaklarında “Paşa” derecesine ulaşanların bu serpuşu kullandıkları yazılmışsa da çeşitli zümrelerdeki insanların ; hattatların, saray-ı hümayunda görevli padişahın özel hizmetlilerinin, kapı ağalarının, saray mutfağında çalışanların ve mehteran-ı hümayun mensuplarının da bu başlığı giydikleri mezar taşlarında görülmektedir.⁸ Bu nedenle Paşalı kavuk genel olarak çok kullanılan bir başlık olması hasebiyle belirli bir sınıfa ait değildir. Sarık şekil olarak “lam elif “ harfinin Osmanlı mezar taşlarındaki aksidir ve “ La ilahe İllallah “ anlamına gelir. Osmanlı'nın İslam ve sarık imajının en belirgin simgesi Paşalı kavuktur. Kitabedeki yazıya göre Muhammed Ağa dönemin Osmanlı padişahının çuhadarı (elbise görevlisi) imiş.

Çuhadar Ağa⁹ Osmanlı Devleti'nde Enderun teşkilâtında Has Oda ağalarından biridir. Çuhadar, Farsça 'da “yün kumaş” mânasına gelen çuhaya, “sahip olan” anlamındaki dâr kelimesinin ilâvesiyle oluşmuştur. Çuhadarlık Çelebi Sultan Mehmed zamanında (1413-1421) ortaya çıkmıştır. Baş çuhadar ağa ve maiyetindeki ikinci ve üçüncü çuhadarların başlıca görevleri padişahın yağmurluğunu, kürk, kaftan, ayakkabı ve çizmelerini korumak, merasimlerde ve binişlerde bunları bir yerden bir yere taşımak, bayram törenlerinde halka para serpmektir. Baş çuhadar ağa aynı zamanda padişah bir yere giderken veya cuma selâmlığına çıkınca gerektiğinde çuhadarlarla birlikte bostancı başı, büyük ve küçük mîrâhur ağalarla kapıcılar kethüdâsının, solakların ve sandalcıların nâzırlığını yapardı. Dört silmeli (satırlı) kısa kitabe Çuhadar Mehmet Ağa'ya rahmet dileği ile sona erer ve en alt kısımda vefat tarihi yer alır. 18 yy ilk yarısını gösteren bu taşın başka bir eski mezarlıktan buraya taşındığını gösterir.

⁸ Nedret İşli, *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2009, sayfa 113

⁹ Abdulkadir Özcan, *Çuhadar*, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, yıl 1993, Cilt 8, sayfalar 381-382

Erkek Mezar Taşı Örnek 2 :

El-baki

Dar-ı dünyada civan iken gezerdim bir zaman

Nagihan irdi veba itdi yerim bağ-ı cinan

Fani dünyadan murat almadan terk eyledim

Evlatlarım eylesünler bir zaman ah u vah

Figan debbağ hacı Abdullah'ın oğlu

Merhum es-Seyyit hacı

Mustafa Ağa'nın ruhu

İçin el Fatiha

Gurre Receb sene 1229 (28 Haziran 1814)

Adalızade Mezarlığının ana giriş kapısının hemen sağ tarafındaki bölümde sıralanan taşlardan birisi olan 1814 tarihli bu şahide mezarlığımızın en önemli taşlarından biridir. Babası debbağ (derici) Hacı Abdullah'ın oğlu olan Mustafa Ağa serpuşundan öğrendiğimize göre yeniçeri ordusunda görev yapan bir serdengeçti askeri idi. Yeniçeri Ocağı 1. Murat döneminde kurulmuş kapıkulu piyade askerleridirler ve Osmanlı tebaasındaki Hristiyan çocukları arasından devşirme sistemine göre seçilirlerdi.¹⁰ Yeniçeri Ocağı toplam 196 bölükten oluşan sayıları yükselme devrinde 12.000-15.000 arasında olan önemli bir askeri teşkilattı. Gerileme devrinde nizamı bozulan bu askeri teşkilat 1826 tarihinde ortadan kaldırıldı.

Serdengeçti (dalkılıç)¹¹ taburu, Yeniçeri Ocağının 196 orta (bölük) ve cemaatin (tabur) en önemli askeri birliği idi. Canından vazgeçmiş manasına gelen “ serdengeçtiler” toplumda ve kendilerine büyük saygı gösterilirdi. Bu seçkin birliğin askerleri de başlarına imtiyaz işareti olarak eğri bir kavuk giyerlerdi. Sol tarafa doğru eğik ve iri sarımlı olan bu serpuş bu askerlerin evlatlarınca da kullanılan bir başlık olmuştı. Serdengeçti vefat edince serpuşu da mezar taşına işlenirdi. Mermerden yapılan 10 satırlık kitabede önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan en ilginç ise Serdengeçti Mustafa Ağa'nın vebadan öldüğüdür. “Nagihan irdi veba itdi yerim bağ-ı cinan” ifadesi 1227-1229 /1812-14 yıllarında Kuşadası'nda¹² büyük bir veba salgını olduğunu ve çok sayıda insanın bu hastalıktan öldüğünün mezar taşlarındaki kanıtıdır.

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Koçu Yayınları, İstanbul 1964, sayfa 2-32

¹¹ Nedret İşli, *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2009, sayfa 136

¹² Özkan Birim, *Kuşadası Tarihine Mezar Taşlarından belgeler*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, 2008 Kuşadası, sayfa 244

Erkek Mezar Taşı Örnek 3:

Hüvelbaki
Merhum ve mağfur
İla-muhtac-ül rahmeti
Rabbil-gafur
Hace
Mustafa Ağanın
Ruhuna Fatıha
Sene 1227 / 1784

Adalızade mezarlığının ortalarında giriş kapısının sol tarafında bulunan bu şahide makdem adlı sarıklı bir serpuşa sahiptir. Makdem¹³, Osmanlı devletinde denizcilik ve kalyonculukla iştigal eden, tersane çalışanlarının giyindiği başlığın adıdır. Kudümden geldiği sözlüklerde yazılıdır. Makdem sarık üzerine işlenen gül, servi, çiçek gibi motiflerle değişik türlere ayrılırlar. Gemi kaptanlarının ve Azep (deniz erleri) askerlerinin kullandığı bir başlıktır. Hüvelbaki ser levhası (giriş bölümü) başlayan şahidemiz Allah'ın baki yani ölümsüz olduğunu ve tüm fanilerin bir gün mutlaka ölümü tadacağını söylemektedir.

Kuşadası, Osmanlı döneminde Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı önemli bir limandır. Akdeniz de Cezayir Sultanı olarak şöhret kazanan Barbaros 27 Kasım 1533 de İstanbul'a gelerek¹⁴ Cezayir ve Tunus'u Osmanlı Devletine kattı. Barbaros, 2 Şubat 1534 yılında Cezayir Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya oldu. Barbaros'tan itibaren tüm kaptan-ı deryalara bu eyalet temlik olarak verilmiştir. 1613-1618 arası sadrazam ve kaptanı derya (donanma komutanı) olan Öküz Mehmet Paşa ise Kuşadası'nı ilk imara açan, burada hacıların güvenliğini sağlamak için limana iskele yaptıran ve büyük bir külliye inşa ettiren devlet adamıdır.

Adalızade mezarlığında 15 tane makdem serpuşlu mezar taşı vardır. Makdem başlıklı mezar taşlarının büyük çoğunluğu 18.yy sonu ve 19.yy ilk yarısı olarak tarihlenmektedir. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Yunan isyanını bastırmak için Osmanlı donanması Çeşme-Kuşadası hattında toplanmış ancak Navarin baskını ile donanma yakılmış ve çok sayıda deniz eri şehit edilmişti. Bunların bir kısmı mezarlığımızda medfundur.

¹³ Nedret İşli, *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2009, sayfa 144

¹⁴ İdris Bostan, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin kuruluşu*, Uluslar arası Sempozyum 2001, sayfa 66

Erkek Mezar Taşı Örnek 4:

El merhum

El hac Muhammed

Ruhu için

Fatihâ

Sene 1228 / 1714

Adalızade mezarlığının ana giriş kapısındaki yolun solunda yer alan bu ilginç mezar taşı Kuşadası'ndaki dini hayatın önemli bir gurubu olan Melamilere ait beş taşın en güzelidir. İbadetini gizleyip günahlarını açığa vuran, her türlü riyadan ve kendini beğenmişlikten şiddetle sakınan, giyim kuşamlarında işaret maksadıyla hırka, taç gibi özel bir kıyafet kullanmayan, hatalarının ve günahlarının açığa çıkmasıyla insanların kınamasından hoşlanan, ayrıca kınana kınana nefsinin ezeceğine ve sonuçta onu doğru yola getireceğine inanan ve bu yolda ilerleyenlere “melamet” veya “Melami” denir.

*‘Terk edip namu nişanı giy Melâmet hırkasın,
Bu Melâmet hırkasından nice sultan gizlidir.’*

İsmail Mâşukî¹⁵

Dört satırlık kısa kitabeden öğrendiğimize göre hacı Muhammed 1714 yılında vefat etmiş ve şahidesi defnedildiği mezarlığın “Melami sofasına” yani Melamilerin toplu olarak gömüldüğü mezarlığın özel bölümünde bulunuyordu. Melamiler kendilerini yaşadıkları dönemde gizlemişler ve öldükleri zaman Melami oldukları ancak mezar taşlarından ve Melami sofalarından anlaşılmaktadır. Farsça “Bi-ser ü pa = elsiz, ayaksız ve dilsiz” terimini hayat felsefesi olarak benimseyen bu öğretinin müntesiplerinde mezar taşları çok sadedir hemen diğer tarikat taşlarından kolayca ayırt edilirler. Resimde görüldüğü gibi bu şahidenin serpuşu yani başlığı yoktur. Taşın gövde kısmının her iki kenarı sanki budanmış gibi durmaktadır yani şahidenin kolları yoktur. Kitabenin sadece dört satırlık olması da bu zatın konuşmayı sevmediği yani dilsiz olduğunu teşbih (benzetme) yapmasıdır.

¹⁵ Baki Yaşa Altınok, *Hacı Bayram Veli Bayramilik Melâmiler ve Melamilik*. Oba Yayınları, Ankara, 1995. sayfa. 173

Erkek Mezar Taşı Örnek 5:

Ah mine'l mevt
Bu bağ-u fani bir acep cay-ı kesir ve'l-iptila
Seyir itmeğe ragıp olan elbet olur hazana itila
Her bir safasında keder her zevki içre müstetir
Aşup fitne vü zulum ü cevr her karı da zülili incila
Aslı Girid-i Kandirevi ya'ni ki hepsin cay-i veş
Rıdvan Ağa'nın oğlu kim namı gibi feza in 'ila
Virmiş tarik-i Halvetiyye destini ba-feyz-i Hakk
Hem bizim Yahya aziz ola o merd-i zu'l-ala
Her bir nev-civan idi ebed yadına gelmez idi derd
Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena fevt iğtila
Sırrı çıkınca harf-i sa tarihini yazdı kalem
Olsun şefi-i ruz-i haşr sultan-ı bezm-i kerbela
Fi 20 Muharrem sene 1296 Rızaen' İllah el Fatiha
Sene 14 Ocak 1879

Adalızade mezarlığının ana girişinden itibaren başlayan yolun sağ tarafının orta bölümünde yer alan 1294/1878 tarihli Azizi fes başlığa sahiptir. Padişah II. Mahmut tarafından Osmanlı memurlarının fes kullanması istenmiş ve 1826 tarihinden itibaren sarıkların ve kavukların kullanılması yasaklanmıştır. Fesler ; Mahmudi, Aizizi ve Hamidi diye üçe ayrılırlar.

“Aslı Girid-i Kandirevi¹⁶... “ ile başlayan satırda mevtanın bir Girit muhaciri olduğu ve Kandiye'den geldiği vurgulanmaktadır. “Virmiş tarik-i Halvetiyye destini ba-feyz-i Hakk “ satırı ile de mevtanın Halvetiyye tarikatına mensup olduğu belirtilmektedir. Halvetiyye¹⁷ Ömer el-Halveti'ye nisbet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatıdır. Halvetiyye tarikatı Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır. Halvetiyye, Anadolu'ya Sadreddin Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas tarafından getirilmiştir. Kuşadalı İbrahim Halveti Hazretleri 'de bu tarikatın kollarından biri olan “ İbrahimiyye “ kolunun pir kurucusudur.

Şahide şekil olarak dönemin en güzel taş yapım özelliklerini taşır. Yukarısı dar, aşağı kısma doğru genişleyen Azizi fes, 15 silmeye sığdırılan celi talik hat, ser levhanın daire içine alınması, kültürümüzün batı etkisine girmesini gösteren “ Ah-Minel-mevt “ giriş bölümü, Fes 'in sağ alt bölümünde mevtanın tarikatını gösteren Halvetiyye sikkesi kent tarihine katkı açısından önemli göstergelerdir.

¹⁶ Özkan Birim, *Kuşadası Tarihine Mezar Taşlarından belgeler*, Geçmişten-geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, 2008 Kuşadası, s 243

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Halvetiyye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, yıl 1997, Cilt 15, sayfa 394

Kadın Mezar Taşı Örnek 1 :

Hüvel-Hallak 'ül-baki
Ziyaretten murat heman
Duadır bugün bana
İse yarın sanadır.
Merhume ve mağfure
Allah-i rahmet-i rabbil
Mağfure Fatıma kadın
Ruhu için el Fatiha
Sene 26 Ramazan 1174
1 Mayıs 1761

Mezarlığın giriş kapısının sol tarafında bulunan bu kadın mezar taşı hotoz başlıklıdır. " Hotoz " ¹⁸, Orta-Asya'dan itibaren Türk kadınlarının kullandığı bir başlıktır. Osmanlı kadını, 16. yy da yapılan minyatürlerde kakül ve şakaklarındaki saçlarını kısa kesmiş, hafif bukleler oluşturmuş olarak resimlenmiştir. Bu gelenek yüzyıllarca Türk'ün egemen olduğu coğrafyalarda kültürümüzün bir parçası olarak devam etmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bile kullanılmıştır. Bursa 'lı kadınlar ¹⁹ elli yıl öncesine kadar hotoz başlık giyerlerdi. Geçmişte başa giyilen hotoz mevsim çiçeklerine göre hazırlanırdı. Gül zamanı gül oyalı, gül renkli hotozlar, leylak zamanı leylak oyalı, leylak rengi hotozlar giyilirdi.

Kadın mezar taşlarında kadının takıları ve özellikle kadını simgeleyen süs motiflerine yani "gerdanlık, küpe, broş, çiçek" gibi motiflere oldukça sık rastlanır. Gelinlik çağına gelmeden ölen kızların mezar taşlarında kitabenin üzerinde gelinin boynunu ve hotozunu andıran kabartma ve işlemler görülür. Taşın boyun kısmına çeyiz sembolü olan "gerdanlık ve küpeler" işlenir. Yüzün olduğu boşluğu da çiçekler doldurur. Uzaktan bakıldığında çiçeklere sarılmış bir kadın heykelini andıran taş, sembolizm açısından bir zirvedir. ²⁰

Hüvel-Hallak 'ül-Baki giriş hitabıyla başlayan kitabe metni 9 satırdır. Kadın mezar taşlarında çok sık rastlanılan basma-kalıp bir beyit kullanılmış ve sadece mevtanın ismi verilmiştir. Etek kısmında ise Girit muhacirlerinin kullandığı simge taşa hakk edilmiştir.

¹⁸ Nuray Yakar yılmaz , *hotoz başlık*, www.turkmythology.blogspot.com

¹⁹ www.bursakulturturizm.gov.tr

²⁰ Sabri Mermutlu, *Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi ders notları* sahife 8.

Kadın Mezar Taşı Örnek 2 :

Maşallah
Merhûme ve mağfure
Cehloğlu Hacı Ahmed'in
Ehli Fatıma Hâce
Ruhuna Fâtiha
.....
Sene 1226/ 1811

Mezarlığın ortasındaki yolun sağ tarafında yer alan bu kadın mezar taşı mimari tasvirli mezar taşlarından olup cami figürlü mezar taşları²¹ gurubundandır. Adalızade mezarlığında bulunan 26 adet cami figürlü mezar taşlarından biridir. Mezar taşıdaki cami tasviri iki katlıdır ve katlar dar bir silmeyle ikiye ayrılmıştır. Caminin minaresi ortada tek olarak üçgen alınlığın en yüksek noktasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Cami çift kubbeye örtülmüştür. Çift kanatlı giriş kapularından birinin açık bırakılmıştır. Kemerli silme ile tasvirli kısım ile kitabe kısmı birbirinden ayrılmıştır. Köşebentlerde yapraklar, minare ve kubbelerin bulunduğu alanda ise simetrik penç ve yaprak motifleri yer almaktadır. Penç motifi doğan veya batan güneşi temsil eder.

1839 Tanzimat Fermanından sonra daha da hızlanan batılılaşma Türk sanatına yeni bir karakter kazandırmıştır. Mimaride özellikle klasik plan uygulamalarına küçük değişiklikler getiren “ barok, rokoko, ampir “ gibi akımlar mimari elemanları etkilemiş ve “ sütun, sütun başlığı, mihrap, minber, kemer formu, cami “ motifleri kullanılmıştır. Hem mezar taşlarında, hem de dini ve sivil yapıların (cami, şadırvan, köşk, konak, ev) duvar yüzeyleri de Geleneksel Türk sanatı “ Minyatür”den farklı bir teknikle batılı süslemelerle yapılan karma bir üslup hakim olmuştur.

Çift veya tek kubbeli, minareli, cami tasvirlerinin ana teması olması,²² “Cami, Allaha ibadet edilen yer olduğu için kutsal sayılmış ve bu sebeple yazılı vesikalarda “mübarek mescit”, “cami-i şerif” ibareleri sık sık kullanılmıştır. Türk sembolizminde, nasıl ibrik motifi temiz suyu, temizliği temsil ediyorsa, cami motifi de dolaylı olarak Allah’ı hatırlatan bir şekil gibi kullanılmıştır. Ege bölgesinde bu kadın mezar taşları çok sık görülmektedir.

²¹ Tülin Adanır, *Kuşadası Kültüründe Adalızade Mezarlığının Öneminin bazı mezar taşlarındaki bezemelerle incelenmesi*, Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, 2008 Kuşadası, sayfa : 271-281

²² Gülbün Mesara, Nil Sarı Ege yöresinin mimari tasvirli Osmanlı mezar taşları, İzmir, Kasım 2008

Kadın Mezar Taşı Örnek 3 :

Hüvelbaki

Gelip kabrimi ziyaret eden ihvan

Edeler ruhuma Fatiha ihsan

Merhume ve mağfure Anyalızade

İbrahim ağa kerimesi Ekrime kadının

Ruhuna Fatiha

Sene 1248/1834

Adalızade Mezarlığının ortasından geçen yolun sağ bölümünün sonlarında yer alan bu kadın mezar taşı kitabesinin güzel görünümü ile dikkati çeker. Mezarlığımızda bulunan bitkisel süslemeli mezar taşları gurubundandır. Mermerden yapılmış, 1248 Hicri ve 1834 Miladi tarihli bu mezar taşının baş kısmı taç yapraklı çiçeklerle donatılmıştır. Bu süslemeler mezar taşının bir çiçeklerle süslü bir demet halini almıştır. Kitabe metninin yer aldığı bölüm ise dairevi bir hatla baş kısmından ayrı olarak yapılmıştır.

Hüvelbaki (Allah bakidir) giriş cümlesi ile başlayan kitabe ise yedi satır vardır. Osmanlı mezar taşlarında çok sık kullanılan beyitte kabir ziyareti yapanlardan mutlaka bir Fatiha istenmektedir. Kuşadası'nda yaşayan bir sülalenin isminden sonra önce kocasının ismi zikredilerek kimin hanımı olduğu belirtilmektedir. Mezarlığımızdaki kadın taşlarında bilinen genel isimlerin dışında bir isim mevtanın taşında yazılıdır. " Ekrime " ismi Arapça bir isimdir ve aslı " İkrime " olmalıdır. " Cömert, ihsan sahibi " .zamanla " Ekrime " şekline dönüşmüş veya mezar taşına bu şekilde yazılmıştır.

Kadın Mezar Taşı Örnek 4 :

Hüvelbaki

Emr-i hakla türlü hastalık geldi başına

Bulmadı sıhhat ve bu sebepten öldü

Ruhuna Fatiha ihsan edeler hem

Çumaroğlu hacı Çakır'ın

Zevcesi merhume Emine hatun

Ruhuna Fatiha

Sene 1229 /1814

Adalızade mezarlığının ortasındaki yolun sağında ve çeşmenin biraz ilerisinde yer alan bu kadın şahidesi mezarlığın en güzel taşlarından birisidir. Nefis bir hatta ve güzel bir mermer işçiliğine sahip bu taşın alınlık kısmına ½ simetrik yerleştirilen kıvrım dallar tepe notasında kenger yapraklarıyla birleşmektedir. Ortada ise ²³ bezeme olarak kurdele ile bağlanmış gül, gonca ve yapraklardan oluşan buket ters çevrilerek alınlık kısmına yerleştirilmiştir. Çiçekler, buketler, saksılar, kıvrımlı dallar, vb mimarimizde 18 yy dan itibaren Avrupa etkisi ile birlikte görünmeye başlar. Sekiz silme (sattır) ile kitabenin yazıldığı metin alanı belirlenmiş ve korunmuştur.

Hüvelbaki, yani Allahın ölümsüz olduğunu beyan ederek başlayan kitabe metni bize önce mevtanın ölüm sebebini bize anlatmaktadır. Hastalığın ne olduğunu bahsetmemekte ancak çeşitli hastalıkların başına geldiği vurgulanmaktadır. O yıllardaki kaynaklar vebanın büyük bir kıyım yaptığını yazmaktadırlar. 1813-14 yıllarında çok sayıda insan Kuşadası ve çevresinde veba hastalığından ölmüştür. Kitabenin sonlarına doğru ise mevtanın sülalesinin (aile) ve kocasının isimleri verilmektedir. Osmanlı mezar taşlarının hepsinde görülen bir Fatiha isteği ile metin sona ermektedir.

Kuşadası Adalızade mezarlığında bulunan çiçekli, bezemeli ve süslemeli mezar taşlarının çoğu kadın şahideleridir. Osmanlı'nın kadını bir çiçeğe benzetmesi ve kadına büyük değer vermesi bunda en büyük etkindir. İddia edilenlerin aksine Osmanlı kadını her zaman önem vermiş, anne olarak İslam hukukundaki yerini önemle korumuş ve zarar gelmemesi için tüm idari, mali, hukuki ve sosyal tedbirleri almıştır.

²³ Tülin Adanır, *Kuşadası Kültüründe Adalızade Mezarlığının Öneminin bazı mezar taşlarındaki bezemelerle incelenmesi*, Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, 2008 Kuşadası, sayfa : 274

Kadın Mezar Taşı Örnek 5 :

Hüvelbaki
Ya ilahi gelmişim divanına rahmet it bana
Meskenim kıl lütfun ile eyle cenneti ya Rabbena
Çün veba geldi iriştı tar u mar etti beni
Razıyım el hükmüllah bu imiş Emr-i Huda
Azm idüp girdim yola kim vatana gideyim
Kaldı üç gün vade yetti akıbet düştüm cüda
Taşım üzre yazalar kim hanesine irmedi
İşidip yasım haberim Ağlasunlar hasreta
Etemekçi zade el-hac Hasan ehl-i beyti
Hafız Osman kerimesi Ayşe hatun ruhuna
Fatiha fi 1 Recep 1229 / 19 Haziran 1814

Mezarlığın ortasından geçen yolun solunda bulunan Adalızade Türbesinin tam karşısında yer olan Ayşe kadının mezar taşı en uzun kitabe metnine sahip olan taşlardan birisidir. 1229 Hicri, 1814 Miladi tarihli olan şahidemizden de önemli bilgiler el edilmektedir. Bir önceki taşımızda bahsedilen Emine kadın ile aynı tarihte vefat eden Ayşe kadının ölüm nedeni vebadır. Güzel bir şiirin dört kıtasında mevtanın cennete gitmesi dilenmekte ve yaradanın vereceği hükme razı olunacağını tam bir teslimiyetle vurgulanmaktadır. Dünya hayatının geçici, ahiret hayatının kalıcı olduğu “ kaldı üç gün vade yetti “ mısrası ile veciz bir şekilde ifade edilmektedir.

Ayşe kadının, ilçenin önemli ailelerinden “ Ekmekçi zade “ ye mensup olduğu yazılıdır. Kuşadası’nda yüzyıllardır yaşayan bu aile bugünde varlığını sürdürmekte ve ticaret ile iştigal etmektedirler. Bu aileye mensup Adalızade mezarlığında 300-350 yıllık yaklaşık 10 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bu Kuşadası yerel tarih ve ailenin soy ağacı yönünden önemli bir bulgudur.

Türk süsleme sanatlarında, çeşitli bitki motiflerinin bezeme ögesi ²⁴ olarak kullanılması, Orta Asya kültürlerine kadar uzanmaktadır. Araştırmalar, mezar taşları üzerindeki bu tür motiflerin, özellikle Anadolu Selçukluları döneminde büyük bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türk sanatında, bitkisel süslemeye yönelmenin ana nedeninin, İslam dinindeki figür yasağı olduğu kabul edilmektedir. Bir yoruma göre, canlı varlıkların resmini yapmak Tanrı’nın yaratma gücünü taklit etmektir. İslamiyet’e rağmen, Orta Asya’dan taşınan Şaman geleneklerinin, Türk Süsleme Sanatları ’nda etkisini kaybetmediği gözlenmektedir. Selçuklu ve Beylikler döneminde genel olarak girift ve Arabesk kompozisyonlar oluşturan bitkisel süslemeler, Lale devrinden sonra, daha gerçekçi biçimlerle kullanılmıştır. Osmanlı döneminde, çeşitli malzeme üzerine ve çeşitli tekniklerle uygulanmış, bol miktarda bitkisel süslemeye karşılaşılmaktadır.

²⁴ Gönül Öney, *Anadolu’da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları*, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara 1988, s.283-291

Adalızade Mezar Taşlarından elde edilen bilgiler ve bulgular;

I-Erkek Mezar Taşları

a) Mezar taşların sayısı ve çeşitleri:

Adalızade Mezarlığında 2012 yapılan çalışmada 534, 2017 yılında yapılan doktora tezi çalışmasında ise 528 civarında Osmanlı dönemi mezar taşı tespit edilmiştir. Bildirimizde bu taşlardan çok iyi durumda olan ve okunabilen 40 erkek ve 40 kadın mezar taşı olmak üzere 80 tanesi yer almıştır.

Adalızade Osmanlı Mezar Taşları erkek ve kadın mezar taşları olarak iki ana bölümdür. Erkek mezar taşları sarık, kavuk veya fes başlıkları, kadın mezar taşları ise çiçekler ve sembollerden hemen tanınırlar. Erkek ve kadın mezar taşları kendi aralarında da alt guruplara ayrılırlar. Erkeklerde ; serpuşlar²⁵, meslekler, tarikatlar, askeriye, ilmiye, adliye, esnaf, ticaret erbabı ve vb., kadınlarda ise ; hotoz, cami tasvirli, bitkisel bezemeli, mimari desenli, geometrik süslemeli ve sembollü ve vb diye alt gurupları vardır.

b) Taşların tarihi dönemleri :

En eski kadın mezar taşı 1618, en eski erkek mezar taşı 1590 tarihlidir. En yeni erkek mezar taşı 1929 ve en yeni kadın mezar taşı 1933 tarihlidir. 8 adet erkek taşı 1700-1800 tarihleri, 22 Adet Erkek taşı 1800-1900 ve 10 adet erkek mezar taşı ise 1900-1929 tarihleri arasında yapılmıştır. 11 adet kadın mezar taşı 1700-1880, 31 adet kadın taşı 1800-1900 ve 8 adet ise 1900-1933 tarihleri arasında yapılmıştır.

c) Taşlardaki erkek ve kadın adları :

Adalızade mezar taşlarında erkeklerde ; “ Ahmet, Ali, Abdullah, Hasan, Hüseyin ve Muhammed “ , kadınlarda ise ; “ Ayşe, Zeynep, Meryem, Fatma ve Hatice “ gibi en çok rastladığımız isimlerdir. Bu isimler Hz. peygamberin annesinin, babasının, eşlerinin, kızlarının ve torunlarının isimleridir. Osmanlı peygamberine hürmeten ve sevgisinden dolayı bu isimleri çok yaygın kullanmıştır. Kadın isimlerindeki “ Nagehan, Nakş-ı dil, Nur-u cihan “ vb. ise Osmanlı haremde çıkma ve Enderun görevlileri ile evlenen hanımlardır.²⁶

d) Lakaplar ve sülale (aile) isimleri

Üzerinde çalışılan mezar taşlarından 68 sülale isimleri elde edilmiştir. Bunlardan ilk tespitlerimize göre 255 tane sülale Kuşadası ve Söke yaşamakta ve soyları devam etmektedir. Bazıları “ zade “ ekini kullanmamakta, “ Ekmekçi, Kutucu, Anyalı, Borucu, Tütüncü “ gibi soyadlarını kullanmaktadırlar. Bazıları ise Osmanlıca - zade ekini “ Giritlioğlu, Karaoğlu, Hocaoğlu, vb “ olarak devam ettirmektedirler. Mezar Taşlarında tespit edilen sülalelerin meslekleri ile ilgili önemli bir tespitimiz daha vardır. Taşlardaki yazılı meslek sahiplerinin bugün yaşayan torunlarından bazıları bu ata mesleklerini ya halen devam ettirmektedirler veya ticaret erbabı-esnaf sanatkar olarak hayatlarını kazanmaktadırlar. “ Tabakçı , Helvacı, Ekmekçi, vb.

(Bir sonraki bölümdeki tabloya bakınız)

²⁵ Nedret İşli, *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul Eylül 2009, s 30-46

²⁶ Mahmut Ökçesiz, *Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları*, İstanbul Haziran 2013, s 97

Adalı zade *	Hacı zade *	Kutupoğlu
Abit zade	Hacı Ömer zade	Mahmutoğlu
Anyalı zade *	Hafız zade *	Menderesli oğlu *
Ağa zade	Hamamcı zade	Moralı zade *
Bakkalcı oğlu	Hamdi zade	Musullu oğlu
Beter oğlu	Hacıkadı zade	Murat zade
Berilkadı zade	Hoca oğlu *	Müezzın oğlu *
Bimarzade	Hüseyin zade	Odabaşı zade *
Bıyık zade	İlyas zade *	Osmanağa zade
Borucu zade *	İsterağası zade	Sakallı oğlu *
Cabbar zade	Kara oğlu *	Sabuncuoğlu *
Camuli zade	Kayıkcı oğlu	Semerci zade *
Çelebi oğlu *	Kanlıcıklı zade	Sığırıcı oğlu
Çeltikçi zade	Karlı zade	Sipahi zade
Çokmar oğlu	Kadir zade	Tabakçı zade *
Dilli zade	Kollu zade *	Tatlı zade
Dramalı	Koca Yusuf oğlu	Tarhlı zade
Efendi zade *	Koca zade	Torun zade *
Ekmekçi zade *	Kösehacı zade	Topaç zade
Fenci zade	Köylüoğlu *	Tütüncü zade *
Fesçi zade	Koyun oğlu	Yabacı zade
Gani zade	Köse kerim zade	Yazıcı zade
Giritli oğlu *	Kutucu zade *	

*Tablo 1 İşaretli sülaleler halen Kuşadası ve Söke'de devam etmektedir.

e) Yer isimleri (İl, İlçe, Kasaba, köy)

Adalizade Mezarlığındaki Osmanlı dönemi mezar taşlarındaki okunan 80 taşın 22 sinde mahalle, köy, ilçe, il ve hatta ülke isimleri vardır. Bunlardan çoğu Kuşadası ve civarındaki yerleşim yeri isimleri ile Balkanlardan göç eden muhacirlerin geldikleri yerlerin isimleridir. “Kuşadası’nda Adalı, İki oluklu, Anyalı “ mahalleleri vardır. “Balat, Menderes, Söke, Yenipazar “ Aydın iline bağlı ilçeler, “ Drama, Mora, Girit” ise bugün Yunanistan’da kalan, 1923 den önce Balkan Türklerinin yaşadığı coğrafyaların isimleridir.

1. Adalı zade Mustafa	2. İstanbullu Hasan
3. Anyalı zade İbrahim ağa	4. İzmirli Hacı Kadir
5. Balatlı Mustafa	6. Kanlıcıklı Mustafa
7. Basılıkçı Mehmet	8. Menderesli Molla İbrahim
9. Burfarlı Hacı Yusuf	10. Lalelili Mehmet Hurşit
11. Camuli İsmail Ağa	12. Moralı İsmail
13. Cüsulu Recep	14. Musullu Ahmet
15. Dramalı Hasan	16. Nasçalı Mehmet
17. Giritli Rıza Mustafa	18. Sökeli Hüseyin
19. İki Oluklu Mehmet	20. Tırhalı Emiri Ahmet
21. İneli Mehmet Çelebi	22. Yenipazarlı Hacı Mehmet

Tablo 2 Koyu renkli olan yer isimleridir.

f) Mezar Taşlarındaki Meslekler ;

Adalızade mezarlığındaki okunan taşlarda 39 tane meslek ismi geçmektedir. Bu durum bize 18.yy ortası-20.yy baları arasındaki dönemde ilçemizdeki mesleklerin neler olduğu ve Kuşadası ekonomisi hakkında da bilgiler vermektedir. Ne yazık ki bugün bu mesleklerin büyük bir kısmı kaybolmuş durumdadır. Kuşadası'nda artık “ debbağ (deri işleyen usta), semerci, Feşçi kundakçı (tüfek), nalbant,vs “ eski zanaatlar kaybolmuştur. Geçmişten gelen ve günümüzde de devam eden bazı meslekler ise şunlardır, “ Keresteci, kutucu, helvacı, borucu, deveci ve vb. “

	MESLEKLER		
		21	Sipahi Galip Fehmi
1	Kethüda Hasan	22	Nalbant Mehmet
2	Debbağ Süleyman	23	Semerci Mehmet
3	Bakkal Hacı Hasan	24	Mezarçı Salih
4	Tütüncü Mustafa	25	Kundakçı (Tüfekçi) İbrahim Ağa
5	Molla (alim) Ahmet	26	Hafız Osman
6	Mataracı Süleyman	27	İki oluklu hatibi Mehmet Efendi
7	Yağcı Süleyman	28	Topçu başı Süleyman ağa
8	Demirci Mehmet	29	Kutucu Ahmet Nuri
9	Keçeci Ali	30	Binbaşı Tevfik
10	Cebeci (Silah yapan)Ahmet	31	Çuhadar (hünkar elbiseçisi) Mehmet
11	Denizmenç (deniz eri) Mehmet	32	Fenci (eczacı) Hasan ağa
12	Müsellem (geri hizmet eri) Şerif Ali	33	Keresteci Hacı Mehmet
13	Manav Halil	34	Çanakçı Halil
14	Kurra- Hazinedar (vergi tahsildarı) Ahmet	35	Kasap Şeref
15	Kapıcıoğlu) Hacı Mustafa	36	Odabaşı Mehmet
16	Debbağ (tabak) Adalı Mustafa	37	Bimarzade (duvarcı) Ali
17	Borucu Hüseyin	38	Gümrük Katibi Laleli Mehmet Hurşit
18	Yazıcı Mustafa	39	Helvacı Muhammed
19	Feşçi Hasan		
20	Deveci Halil		

Tablo 3 Koyu renkli olanlar meslek isimleridir..

g) Taşlardaki Tarikatlar ;

Adalızade mezarlığındaki Osmanlı dönemi mezar taşlarında 1 adet Mevlevi ve 1 adet te Halveti tarikatının tac-ı şerifleri vardır. İlçemizde “Cevraki “ adlı ayrı Bektaşî mezarlığı olmasına rağmen ne yazık ki bu taşlardan günümüze kadar tek bir taş ulaşmamıştır. Halvetiyye ; bir Türk tarikatıdır ve tarikatların anası olarak bilinir. Tarikatlar²⁷ içinde en çok kola ayrılmış olan Halvetiyye dir. Kurucusu Ebu Abdullah Siraceddin Bin Ömer'dir. Kurucusu arkasında idari bir teşkilat bırakmadığı için bu tarikat gerek Türkiye'de , gerek İslam ülkelerinde bir çok kollara ayrılmıştır. Tac-şerifte 4 terk üzerine 40 dal bulunur. Bu tarikatın ülkemizde bilinen ve tanınan kolları ; Şabaniyye, Cerrahiye, Sünbüliyye ve İbrahimiyye 'dir. Kastamonu'da şeyh Şabani Veli Hz., İstanbul Karagümrük'te Nureddin Cerrahi Hz, ²⁸, Zeytinburnu'nda Merkez Efendi ve Kuşadası'nda İbrahim Halveti Hz. kol pirlidir.

²⁷ Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi*, İBB Kültür AŞ yayımları , İstanbul Ocak 2016, s 102

²⁸ Nurhan Atasoy, a.g.e. s 104

Mezarlığımızda ayrıca 5 tane “ Melami “ taşlarımızın bulunması ilçemizde bu öğretinin mensuplarının olduğunu kanıtladığı gibi , Adalızade mezarlığında veya kaybolan diğer tarihi mezarlıklarda bir zamanlar bu öğretiye inananların toplu olarak gömüldüğü “ Melami sofa” larının bulunduğu inanıyoruz. Melamilik²⁹ öğretisi hakkında makalemizin önceki sayfalarında malumat vermiştik (bakınız sayfa 7)

h) Yeniçeri (Askeri) Mezar Taşları ;

Adalızade mezarlığındaki araştırmalarımızda “Makdem³⁰ “ adı verilen Osmanlı tersanelerinde çalışan denizcilerin ve leventlerin giydiği başlıklara sahip 10 adet mezar taşı bulduk. Osmanlının belkemiği olan Yeniçeri ordusunun önemli bölüklerinden Serdengeçti, Başçavuş ve Yaya ortalarına rastladık. Bugünkü özel kuvvetler-Bordo bereliler- atası olan Serdengeçti taşlarından ise mezarlığımızda 3 adet vardır. Bunlardan biri 1811 defin tarihli cebeci Köse Hacı Ali, diğeri 1870 defin tarihli Topçu başı el-hac Süleyman ve en sonuncusu da veba hastalığından ölen 1814 defin tarihli babası debbağ olan Seyyid hacı Mustafa’dır. Kitabelerinin aşırı tahrip olmasından dolayı okuyamadığımız ancak üzerlerinde remizlerden-bölük işaretleri-birliklerini tespit ettiğimiz iki adet daha yeniçeri mezar taşlarımız daha vardır. Bunlardan biri 5. Ağa bölüğünün mensuplarından bir Başçavuş, diğeri ise 34. Cemaat ortası yaya birliğinden bir lojistik destek askeridir. Her ikisinde de bölük remizleri taşların etek kısımlarına çok bariz bir şekilde hakk edilmişlerdir.

II- Kadın Mezar Taşları

i) Bitkisel Süslemeler : (gül, incir, üzüm, nar vb.)

Kuşadası mezar taşlarında, başta Hz. Muhammed’in sembolü olan gül ³¹ , güzellik ve zarafetin sembolü olan lale olmak üzere, sürekli yeşil kalmasıyla ve uzun boyuyla ebedi olanı simgeleyen servi ağacı, bolluk ve bereketi simgeleyen üzüm salkımları , nar, incir ; cenneti simgeleyen hurma ve birçok stilize bitki motifi bulunmaktadır. Üzüm, nar, incir, haşhaş, enginar, kavun, karpuz, mısır koçanı, pirinç ve buğday başağı gibi taneli bitki ve meyvalar genellikle, doğurganlığın ve bereketin sembolü olarak, eski çağlardan beri kullanılagelen süslemeler arasındadır. Genç kızken veya gelinlik³² çağda iken ölen kızlara ait mezarların baş ucu taşları, Gerdanlıklı Mezar taşı olarak adlandırılan özel bir tip’tir. Bunlar genellikle, tomurcuk gül, inci dizileri veya gerdanlık motifleriyle bezenmiştir. Batı Anadolu Bölgesi’ndeki mezarlıkların hemen tümünde rastlanan bu tür mezar taşları, 17. yüzyılın başlarından itibaren görülmektedir. Adalızade kadın mezar taşlarında meyveler ve meyve sepetleri çok sık görülmektedir. Meyve ³³ ; motifi ölümsüzlük sembolüdür. Müslüman için hayatın meyvesi cennettir. Bu sebeple meyve sembol olarak Allah’a dönüşü ifade eder. Zira meyve geleceğin tohumunu içinde taşır çünkü o özdür. Eski toplumlarda çiçek ve meyveler, verimlilik, üreme ve berekete ulaşmak için adak olarakta kullanılmışlardır.

²⁹ Baki Yaşa Altınok, *Hacı Bayram Veli Bayramilik Melâmiler ve Melamilik*. Oba Yayınları, Ankara, 1995. sayfa. 173

³⁰ Nedret İşli, *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2009, sayfa 144

³¹ Ertan Daş, *Kuşadası’ndaki Süslemeli Mezar Taşları*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, Kuşadası 2000, s 194

³² Ertan Daş, a g. e. s 195

³³ Hüseyin Kutlu, *Kaybolan Medeniyetimiz*, Hekimoğlu Ali Paşa Cami haziresi tarihi mezar taşları, İstanbul Kasım 2005, s 30

j) Dini süslemeler ve semboller (kandil, servi ağacı, duvak, hayat ağacı, vb.)

Mezar Taşlarında en çok kullanılan ağaç motiflerinden biri “ hayat ağacı “ , diğeri ise “ servi” dir.³⁴ Hayat ağacı ve dallarındaki kuş figürleri ölünün kendisini temsil eder ve Allah katına yükselmesini sembolize etmektedir. Ölüm ve faniliğin sembolü olan servi ağacı ise vahdeti yani Allah’ın birliğini sembolize eder. Allah lafzının ilk harfi olan elife benzetilen servinin rüzgarda sallanırken çıkardığı “ Hu” sesiyle Allah’ı zikrettiğine inanılır. Servi aynı zamanda sabrın ve tevekkülünde simgesidir. Servin en üst dalının eğik olması yaradanın karşısında boynu bükük kalmasındandır. “ Kandil “ ; Anadolu mezar taşlarında en yaygın kullanılan motiflerin başında gelir. Bu motif ölünün yolunu aydınlatıcı bir mana ile yüklü ve bazı örneklerde kandilin gövde kısmında “ Allah “ yazdığı için “Yaratıcı” yı temsil eder. Nur süresinin 35. ayetinde; “ Allah, göklerin ve yerin nurudur “ cümlesi ile başlayan ayete atfen kandil bilhassa ayak taşlarında çok sık kullanılır.

k) Mimari (Cami tasvirli) Süslemeler :

Adalızade mezarlığında bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları arasında sayıları 26 adet olan ilginç ve bir o kadar da sanat ve tarihi değeri yüksek olan “ Cami Tasvirli Kadın Mezar Taşları “ ziyaretçilerin ilgi odağı olmaktadır. Sadece Ege yöresine özgü olan ve yurdumuzun diğer bölgelerinde görülmeyen bu mezar taşları hakkında ilginç yorumlar yapılmakta ve halen araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Adalızade mezarlığındaki cami tasvirli³⁵ mezar taşlarının tümü, kadınlara aittir. Bu taşlar, aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içine yerleştirilen mimari tasvirler, ortada ya da yanlarda yer alabilmektedir. Tasvir yana kaydırılmışsa, diğer tarafa genellikle, saksı çiçeği, bir vazo içinden çıkan çiçek demetleri veya büyükçe bir yaprak motifi işlenmiştir. Cami tasvirlerinde cepheler, tek ya da çift katlı olarak düzenlenmiş; çift katlı örneklerde, katlar dar bir silmeyle ayrılmıştır. Bazı örneklerde, cephe yüzeyleri, yatay ve düşey çizgilerle bölünerek duvar örgüsü belirtilmiştir. Cephenin alt ortasına yerleştirilen, çift kanatlı giriş kapılarının kapı kanatlarından biri, genellikle açık olarak tasvir edilmiştir.

Cami tek minareli³⁶ ise, minare mutlaka, üçgen alınlığın en yüksek yeri olan, orta kısmına gelecek şekilde yerleştirilmiş, böylece minarenin bodur kalması engellenmiştir. Çift minareli örneklerde, genellikle cami tasviri küçük tutularak, iki yana yerleştirilen minarelerle caminin oranı korunmuş, bazı örneklerde ise minarelerin biraz bodur kalmalarına göz yumulmuştur. Cami tasvirlerinin tümü bir kubbeye örtülüdür. Mimari tasvirli mezar taşlarının bazılarında, tasvirin çevresinde, üzerleri kırma çatıyla örtülmüş çeşitli yapılar ile neredeyse kompozisyonun vazgeçilmez bir ögesi olarak ay ve servi motifleri bulunmaktadır. Minaresi bulunmayan mimari tasvirli örneklerde, tasvir edilen yapının işlevi hakkında kesin bir fikir yürütmek oldukça zordur. Ancak, bunların türbe ve mescit gibi dini yapıların tasvirleri olduğunu söylemek mümkündür. Cami, Allah’a ibadet edilen yer olduğu için kutsal sayılmış ve cami resmi de kutsiyet atfedilen bir sembol olmuştur. Batı Anadolu Bölgesindeki hazire ve mezarlıklarda, 18.-19. yüzyıllara tarihlenen, bol sayıda cami tasvirli mezar taşı vardır. Tasvirlerin kat ve kubbe sayıları, örtü sistemleri, cephe düzenleri, minare sayıları ve hatta minyatür geleneğine bağlanabilecek resimsel karakterleri, Batı Anadolu’daki bütün mezar taşlarında ortak özellikler göstermektedir

³⁴ Hüseyin Kutlu, *Kaybolan Medeniyetimiz*, Hekimoğlu Ali Paşa Cami haziresi tarihi mezar taşları, İstanbul Kasım 2005, s 29

³⁵ Ertan Daş, *Kuşadası’ndaki Süslemeli Mezar Taşları*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, Kuşadası 2000, s 195

³⁶ Ertan Daş, a. g. e. S 196

1) Hotoz başlıklı ve süslemeli mezar taşları :

Adalızade mezarlığında hotoz başlıklı şahideler gerçekten sanat eserleridir her biri Osmanlı kadınlarının zarafetini yansıtmaktadır. Hotoz başlıklı şahide yuvarlak bir şekille başlar ve hemen bu dairemsi şeklin altında ise kadının zarif boynunu temsil eden orantılı bir kesim uzanır. Çiçek motifleri ile donatılmış bu bölümde genellikle gerdanlık üzerine dizili altı liralara yani eski deyimle beşi bir yerdeler kadının zenginliğini, bakımlılığını ve güzelliğini yansıtmaya bakımdan ilgi çekicidir. Üs kısmında bazen büyük bir altın lira, hemen altında gerdanlık zinciri ve zincire dizilmiş küçük altınlar taşlara hak edilmiştir. Bir başka hotoz başlıkta ise bu sefer Hotoz başlık yuvarlak değil ters çevrilmiş bir topaç şeklinde görülen taç gibi işlenmiştir. Hemen bu kısmın altında ise yine çiçekler zarif bir boyun kısmını sarmakta ve yine altınlar ve gerdanlıkları remzeden süslemeler görülür. Adalızade mezarlığında yaklaşık 10 adet Hotoz başlıklı kadın taşları vardır. 1770 tarihli Hacı Mustafa Ağa kızı Hatice Hatun şahidesi gerçekten bir şaheserdir ve çok zengin süslemeleri vardır.

Değerlendirme ;

Adalızade Mezarlığında incelenen 80 adet mezar taşındaki bulgular ve belgeler Kuşadası yerel tarihine büyük katkılar yapacak değer ve önemdedir. Kuşadası'nın geçmişinin 18.yy ortası ile 20.yy başı arasındaki yaklaşık 300 yıllık bir bölüm hakkında çok ilginç, tarihimizi aydınlatan, kent tarihinin doğru yazılması için gerekli olan belgelerin olduğunu kanıtlayan ve geleceğe umur veren çok faydalı ve ilginç bilgiler ve bulgular vardır. Osmanlı'nın gerileme dönemi adı verilen 1750-1920 arasındaki yıllarda çarpıcı olaylar bu taşlarda yazılıdır. Örneğin 1813-14 yılları arasında veba salgını olduğu mezar taşlarında yazılı belge halinde görülmektedir. Yine Kuşadası'nda son 300 yılda hangi mesleklerin icra edildiği ve kent ekonomisinin hangi ürünleri imal ettiklerini mezar taşlarındaki kitabe metinlerinden öğreniyoruz. İzmir ve Aydın salnamelerinde ³⁷Kuşadası'nda bağcılığın ve tarımın 19.yy da Kuşadası ekonomisinin iki lokomotifini olduğunu, bağlarında Osmaniye üzümü yetiştirildiğini, kentin meşhur üzüm ve tahin helvalarının başta İngiltere olmak üzere Kuşadası ormanlarından elde edilen kerestelerden imal edilen helva kutularıyla Avrupa ülkelerine ihraç edildiğini biliyoruz. Adalızade mezar taşlarındaki “ Kutucu....., Helvacı..... “ ifadeleri de salnamelerdeki yazılı ifadeleri taş belgeler olarak doğrulamaktadır.

Kuşadası'nın önemli bir liman kenti olduğu, askeri bir üs olarak burada toplanma merkezi bulunduğu, ihraç ve ithal malların tabii olduğu gümrüğü ve yaklaşık 16 ülkenin Kuşadası'nda konsolosluk açtığı Başbakanlık Osmanlı Devlet arşivlerinde muhafaza edilen tezkirelerde, fermanlarda mühimme defteri kararlarında ve diğer evraklarda yazılıdır. Mezar taşlarındaki “ Makdem” serpuşlar çok sayıda denizci taifesinin Kuşadası limanında çalıştığını, Serdengeçti ve Başçavuş şahidelerinin Kuşadası'nın askeri üs olduğunun, “ Gümrük katibi, müselleme, kurra-hazinedar, vb “ gibi kelimelerinde canlı bir ticari ve ekonomik hayatın kazanımlarından devletin önemli bir gelir elde ettiğinin kanıtıdır. Mezar taşlarında kent tarihine katkı yapacak önemli bir ayrıntıda “ Göç olgusu ve muhacir “ kavramlarıdır. 1821 Mora isyanı ile başlayan, Samos-Sakız (Navarin) deniz savaşları ile genişleyen ve Girit adasının kaybı ile sonuçlanan Balkan faciasının izlerini de mezar taşlarında bulursunuz.

³⁷ Elif Yeneroğlu, *Aydın Salnamelerinde Kuşadası Kazası*, Geçmişten Günümüze Kuşadası Sempozyumu I, Kuşadası 2000, s 224

Balkan ülkelerinden ve bilhassa kara Yunanistan ve Türk adalarından göç ederek ana vatana dönenlerin önemli bir kısmı Kuşadası ve çevresine iskan edilmişlerdir. 1897-1898 yıllarında Anadolu'da önemli sevk merkezleri kurulmuş, Aydın ve İzmir vilayetlerine gelenler bir süre burada kalmışlar ve sonra Kuşadası, Davutlar, Güzelçamlı ve Söke merkez ve köylerine yerleştirilmişlerdir. II. Abdulhamit döneminde Davutlar ve Güzelçamlı bölgelerinde muhacirler için köyler kurulduğu, tarım aletleri dağıtıldığı ve evler yapıldığını biliyoruz. Bugün bu mahallelerden birinin adı "Osmaniye"dir. 1901 yılına gelindiğinde ise³⁸ 200 adet olarak planlanan muhacir evlerinden sadece 75 tanesinin tamamlandığı görülmektedir. Muhacirler bu durumu mezar taşlarına hakk (taş oymalar) ettirmişler, taşların etek kısımlarına özel remizler (simge) işlemişler ve hatta mezarlıklarda özel sofalara (mezar bölgeleri) gömülmüşlerdir. Taşlardaki metinlerde yazılı "Moralı, Hanyalı, Kandirevi, Giritlioğlu, İbrahimaki, Behlülaki, vb" ifadeleri de göç ve muhacir gerçeğinin taş delilleridir.

Kuşadası'nda göz ardı edilen, bilinçli olarak yapılan ve unutturulmaya çalışılan bir gerçekte kentin bir Türk-İslam şehri olduğudur. Adalızade mezarlığındaki Osmanlı dönemi mezar taşlarındaki tarikat taşları, tac-ı şerifler, sikkeler ve hatta "Melami" "şahideler Kuşadası'nın bir zamanlar medreseleriyle, müderrisleriyle, yetiştirdiği alim ve dergah pirleri ile ünlü bir Türk-İslam beldesi olduğunun gören gözlere sunduğu taş belgelerdir. Evliya Çelebi'nin Kuşadası kalesindeki yeniçerileri hakkında verdiği bilgiler, "Cevraki Bektaşî mezarlığının bulunduğu bölgede bugün bir cem evinin olması, "Virmiş tarik-i Halvetiyye destini ba-feyz-i Hakk" ifadesi ile Türk tarikatı Halvetiyye'nin vurgulanması, Rufai tarikatının "Ma'rifi"³⁹ tekkesinin Kuşadası İki Oklu mahallesinde bulunması Adalızade Osmanlı dönemi mezar taşları ile tescillenmiştir.

SONUÇ ;

Ege bölgesinin doğal güzellikleri ile dikkat çeken nadide beldelerinden biri olan ve önemli bir Turizm bölgesi olan Kuşadası şehri aynı zamanda hiç kuşku götürmeyecek şekilde bir Türk-İslam beldesidir. Kuşadası'nın Türkleşmesi ve burada köklü bir Türk kültürünün yaygınlaşmasının oldukça eski bir geçmişi bulunmaktadır. Son zamanlarda popüler kültürün, medyanın sorumsuzluğu, kültür emperyalizminin korkunç baskısı ve turistik belde olmanın şartları gereği Kuşadası'nın bu özelliği göz ardı edilmeye başlanıldığını müşahade etmekteyiz Turizmin gelişmesi ve turistik değerlerin ön plana çıkarılması adına belki iyi niyetli girişimler neticesinde bölgeden Türk ve Müslüman dönemi öncesine ait eser ve isimlerin ön plana çıkarılıp parlatıldığı ve Kuşadası ismi ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı bir vakiydir. Bu çalışmalar zaten tam manasıyla henüz ortaya konulamamış olan Kuşadası'nın Türk dönemine ilişkin izlerinin zihinlerde tamamen küllenmesine yol açma tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Yunan-Roma-Bizans ağırlıklı bir kent tarihi yazılmış ve Türk-İslam dönemi bilerek veya bilmeyerek atlanmaktadır. Yeniden yazılması elzem olan Kuşadası Türk-İslam tarihinde başvurulacak kaynakların ilki "Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı dönemi mezar taşları ve ikincisi de Başbakanlık Devlet Arşivlerinde bulunan Osmanlıca arşiv belgeleridir.

³⁸ Metin Menekşe, *Geçmişten günümüze Uluslararası Girit Sempozyumu*, Kuşadası Belediyesi yayınları, Kuşadası Ekim 2015, s 213-214

³⁹ Atabey Kılıç, *Ma'rifi tarikatı ve Kuşadası dergah halifesi Ferdi Baba'nın aruzla yazılmış bazı şiirleri*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu I, Kuşadası 2000, s 318

KAYNAKÇA

- ADANIR, Tülin, Kuşadası Kültüründe Adalızade Mezarlığının Öneminin bazı mezar taşlarındaki bezemelerle incelenmesi, Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, Kuşadası Belediyesi, 2008 Kuşadası,
- ALTINOK, Baki Yaşa, *Hacı Bayram Veli Bayramilik Melâmiler ve Melamilik*. Oba Yayınları, Ankara, 1995.
- ATASOY, Nurhan, *Derviş Çeyizi*, İBB Kültür AŞ yayınları , İstanbul Ocak 2016,
- BERK, Süleyman , *Zamanı Aşan Taşlar, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, İstanbul 2016, 2.Baskı Cilt 1
- BİRİM, Özkan , *Kuşadası Tarihine Mezar Taşlarından belgeler*, Kuşadası Belediyesi Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, 2008 Kuşadası
- BOSTAN, İdris , *Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin kuruluşu*, Uluslar arası Sempozyum 2001,
- DAŞ, Ertan Daş, *Kuşadası'ndaki Süslemeli Mezar Taşları*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, Kuşadası Belediyesi, Kuşadası 2000
- İŞİK, Sebati Gökhan, Adalızade Mustafa Bin Hamza, Kuşadası Yerel Tarih Dergisi 2011, Kasım ve Aralık sayıları
- İŞLİ, Nedret , *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul 2009,
- KILIÇ , Atabey , *Ma'rifî tarikatı ve Kuşadası dergah halifesi Ferdi Baba'nın aruzla yazılmış bazı şiirleri*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu I, Kuşadası Belediyesi , Kuşadası 2000,
- KUTLU, Hüseyin , *Kaybolan Medeniyetimiz*, Hekimoğlu Ali Paşa Cami haziresi tarihi mezar taşları, İstanbul Kasım 2005, Damla Yayınevi
- KOÇU, Reşad Ekrem , *Yeniçeriler*, Koçu Yayınları, İstanbul 1964,
- MENEKŞE, Metin, *Geçmişten günümüze Uluslararası Girit Sempozyumu*, Kuşadası Belediyesi yayınları, Kuşadası Ekim 2015,
- MESERA, Gülbün, Nil Sarı, Ege yöresinin mimari tasvirli Osmanlı mezar taşları, İzmir, Kasım 2008
- MERMUTLU, Sabri, *Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi ders notları*, Bursa 2011
- ÖKÇESİZ, Mahmut Ökçesiz, Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları, İstanbul 2013
- ÖNEY, Gönül , *Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları*, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara 1988
- ÖZKAN, Mustafa Kenan, Kuşadası Kitabeleri, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, Kuşadası Belediyesi, 2000,
- ÖZCAN, Abdulkadir , *Çuhadar*, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, yıl 1993, Cilt 8,
- ULUDAĞ, Süleyman , *Halvetiyye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, yıl 1997, Cilt 15,
- YENEROĞLU, Elif, *Aydın Salnamelerinde Kuşadası Kazası*, Geçmişten Günümüze Kuşadası Sempozyumu I, Kuşadası Belediyesi, Kuşadası 2000,